

VU Research Portal

Want ik verlang zeer naar de school

van Rijlaarsdam, H.J.C.

2010

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

van Rijlaarsdam, H. J. C. (2010). *Want ik verlang zeer naar de school: Twee schoolhoofden en de dagelijkse gang van zaken bij het openbaar lager onderwijs in Schoonhoven in de tweede helft van de negentiende eeuw*. Vrije Universiteit.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

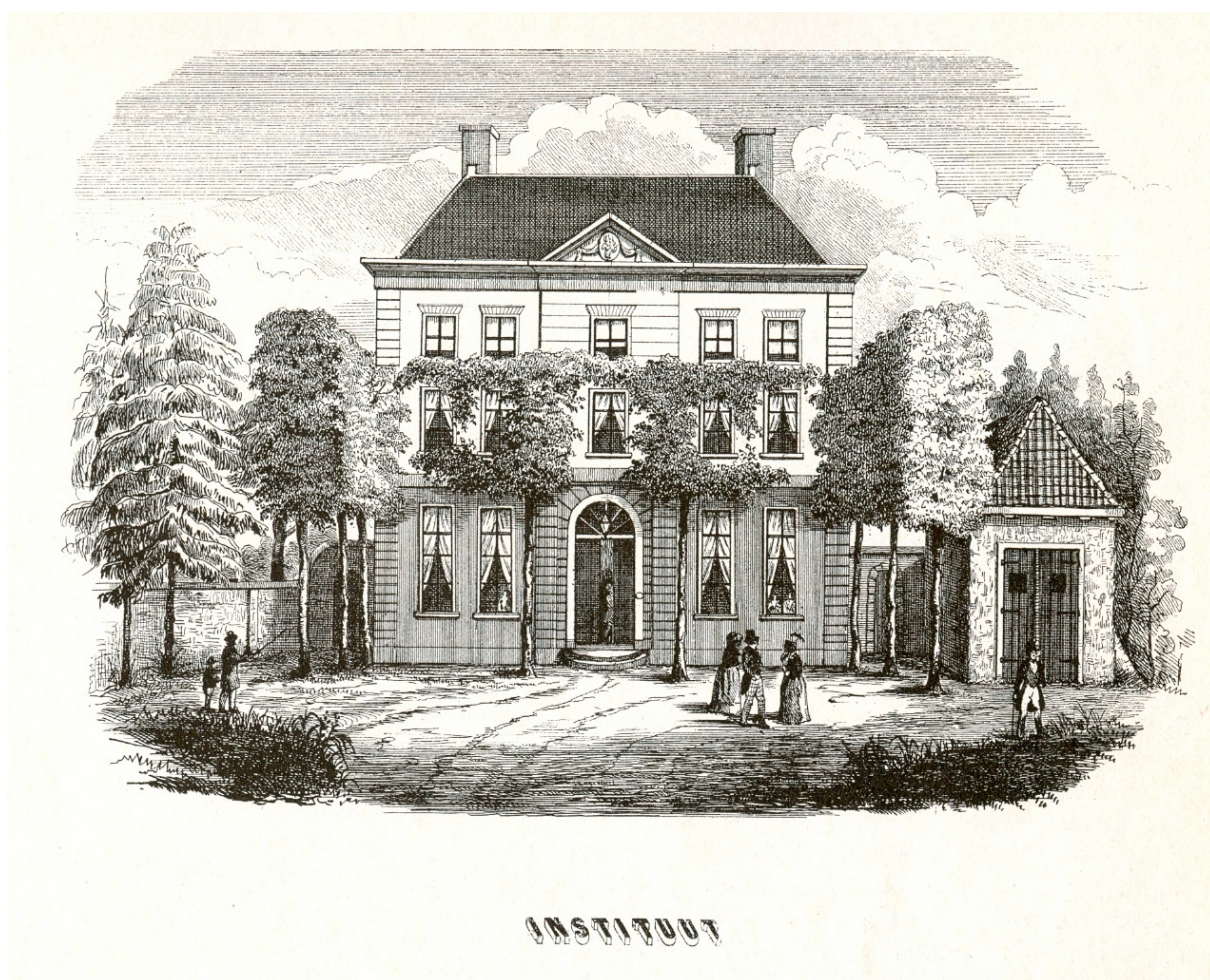
E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Hoofdstuk 1. Een dubbele taak: G.H. Westbroek, stadsonderwijzer en kostschoolhouder te Schoonhoven

Schoonhoven; het fraaiste gebouw van dit stadje is het woonhuis van den onderwijzer en zijne kostdiscipelen. In een afzonderlijk lokaal wordt school gehouden voor de onderscheidene standen. Dit lokaal bestaat uit twee groote zalen, in eene van welke het eigenlijke lager onderwijs gegeven wordt. In de andere zaal zijn de kostdiscipelen vereenigd met al de leerlingen die het Fransch leeren. De onderwijzer Collewijn was eerst sedert kort in functie, doch hij had reeds, behalve ruim 220 dagscholieren, een 16-tal kostdiscipelen. Het gedeelte van het onderwijs werd naar eisch behandeld, terwijl de zedelijke opvoeding zoowel als (wat de kostschool betreft) de gezondheid zorgvuldig scheen behartigd te worden,

aldus inspecteur Wijnbeek bij zijn inspectiereis aan het derde schooldistrict , tweede afdeling in 1838.¹

Afb. 2: Uit de brochure van de kostschool: het Doelenhuis, van 1846 tot 1895 bewoond door G.H. Westbroek, stadsonderwijzer en kostschoolhouder. Vanaf 1861 was Westbroek hoofd van het ULO; op zijn briefhoofd voerde hij de titel 'Instituteur' (SAMH Gouda).

Acht jaar na deze vleierende beschrijving van de onderwijssituatie in Schoonhoven overleed Johannes Collewijn, stadsonderwijzer en kostschoolhouder. Collewijn liet het onderwijs goed achter. Voordat hij deze post bekleedde, had hij al aan het beroemde instituut Noortheij in

---

1.Reinsma, 'Verslag', 111-112.

Veur (bij Voorschoten) en op de grote kostschool van J. van Wijk Rzn te Kampen gewerkt.² Om de continuïteit van zowel kostschool als onderwijs te waarborgen, wilden het stadsbestuur en de plaatselijke commissie van 'schooltoezicht', de CVT, zo snel mogelijk de vacature invullen. Evenals zijn voorganger Begeer had Collewijn geen vergelijkend examen hoeven te doen. De gouverneur van Zuid Holland had B en W weliswaar gemaand daarvan geen gewoonte te maken, maar omdat Collewijn in zijn baan als hoofd van een burgerschool en kostschool in Zaltbommel goed had voldaan, had hij met de gang van zaken ingestemd.³ Collewijns beoogde opvolger Cornelis van Slee, kostschoolhouder te Hillegom, zou ook meteen mogen beginnen.⁴

Toen Van Slee, die zowel mondeling als schriftelijk had toegezegd, het op het laatste moment liet afweten, was de verontwaardiging groot. Brieven van de CVT en de weduwe Collewijn bereikten het stadsbestuur. Mevrouw Collewijn, weduwe met zeven kinderen, zag het toegezegde overnamegeld voor de kostleerlingen al verdwijnen.⁵ En de gegriefde CVT droeg een nieuwe kandidaat voor.

Twee dagen voor de boze brieven had de nieuwe kandidaat, die waarschijnlijk bij zijn halfbroer - de muziekmeester Henricus Alexander Sabron - logeerde, al gesolliciteerd. Begin juni zou hij aan het werk kunnen.⁶ Op 17 juni 1846 stemde de districtsschoolopziener Meurs in met de benoeming van de sollicitant, Gerrit Hermanus Westbroek, die voldeed aan 'geschiktheid tot het geven van klassikaal en oordeelkundig onderwijs en om aan het hoofd van een instituut tot vorming van kinderen uit de beschaafde stand geplaatst te worden'. Ruim een maand later vroeg de schoolopziener zich af of de arbeidsvoorwaarden - een salaris van driehonderd gulden en vrije woning - nog steeds golden.⁷ Een antwoord bleef uit, zodat het onduidelijk is wat de exacte verdiensten op dat moment waren.⁸ Op 17 september 1846 benoemde de gemeenteraad van Schoonhoven met algemene stemmen Gerrit Hermanus Westbroek tot stadsonderwijzer en kostschoolhouder.⁹

Zoals vermeld had Van Slee deze zware baan niet aanvaard. Als rechtvaardiging had hij aangevoerd dat deze dubbele betrekking zijn vrouw, net als mevrouw Collewijn, een vroeg weduwenschap zou kunnen opleveren. Zou de 23-jarige ongetrouwde onderwijzer Westbroek de dubbele taak aankunnen? Hij was van eenvoudige afkomst, maar was bezitter van de tweede rang, geëxamineerd in drie talen: Frans, Engels en Duits. Hij was eerste secondant geweest bij onderwijzer Dill te 's-Gravenhage en volgens beoordelaars bezat hij meer dan gewone kundigheden.¹⁰

De kwalificatie van Westbroek was conform de onderwijswet van 1806 die vier rangen kende waarmee onderwijzers werden ingedeeld. De vierde en laagste rang eiste redelijke kennis van

---

2.NS 6, 18 maart 1836-29 juni 1844; 22 juli 1836, ingewonnen informatie door Van Limbeek en Van Scherpenzeel; J. Collewijn, tweede rang, kostschoolhouder, bevoegd in Engels, Frans, Duits; zeventien kostleerlingen; had als referenties J. van Wijk Roelandszn te Kampen en P. de Raadt, oprichter van de befaamde kostschool Noortheij in Veur.

3.Ingekomen stukken 158: Staatsraad van Zuid Holland aan B en W te Schoonhoven, 20 september 1836.

4.NS 7, 26 augustus 1844-3 oktober 1851; 17 april 1846, 2 mei 1846.

5.Ingekomen stukken 168: CVT aan B en W, 25 mei 1846; M.E. van Wijk wed. J. Collewijn aan B en W.

6.Ingekomen stukken 168: G.H. Westbroek aan B en W en raad van de gemeente Schoonhoven, Schoonhoven, 23 mei 1846; Burgerlijke Stand Schoonhoven 1856 akte no.5: Henricus Alexander Sabron (41 jaar, geboren te Utrecht weduwnaar van Alida Dorina Dieben) huwt met Jacoba Hooghwinkel (48 jaar); vader van de bruidegom Hendrikus Alexander Sabron, moeder Petronella Dieben, getuige Gerrit Westbroek 'zijnde halve broeder van de bruidegom'.

7.Ingekomen stukken 168: districtsschoolopziener H.J. Meurs aan B en W, Bodegraven, 17 juni 1846 en 21 juli 1846.

8.Later zou blijken dat woning en salaris veel wrijving tussen Westbroek en het stadsbestuur zouden brengen.

9.NS 7, 17 september 1846.

10.Ingekomen stukken 168: CVT aan B en W, 25 mei 1846.

lezen, schrijven en rekenen en daarbij enige aanleg voor het beroep. De derde rang vereiste naast de eerdere bekwaamheden ook een behoorlijke kennis van de Nederlandse taal. Bij de tweede rang werd daarbij ook nog behoorlijke kennis van geschiedenis en aardrijkskunde vereist en de eerste rang, waarvoor slechts weinigen in aanmerking kwamen, had als examenstof bovendien wiskunde en natuurlijke historie.¹¹ Westbroek bezat de door zijn diploma bevestigde vakbekwaamheid die hem, ondanks zijn nederige afkomst, voor deze aanstelling bij een stadsschool in aanmerking deed komen.

Westbroek en zijn verleden

Op 3 februari 1823 om tien uur in de ochtend kreeg de 36-jarige naaister Petronella Dieben, weduwe van Pieter van Eldik, wonende in de Nolensteeg aan het Boveneinde te Utrecht, een zoon genaamd Gerrit Hermanus. Getuigen bij de geboorteaangifte waren een kleermaker en een schippersknecht. Een 29-jarige naaister die bij de bevalling assisteerde was analfabete. In de kantlijn van de akte wordt naar huwelijksakte no. 220 verwezen. Deze akte beschreef het aangaan van een huwelijk op 3 september 1828 van Gerrit Westbroek, fuselier vijfde afdeling infanterie, 28 jaar oud, met Pieternella Elisabethe Dieben, wasvrouw, oud 45 jaar. Meteen wettigden zij hun zoon Gerrit Hermanus. De naamgeving, het beroep en vooral de leeftijd van de moeder, weergegeven in de aktes van de burgerlijke stand, verschilden nogal. Misschien verlaagde de bruid bij de eerste kennismaking haar leeftijd om het grote leeftijdsverschil met haar man enigszins te verdoezelen. Een metselaar, kuiper en twee kleermakers waren getuigen bij hun huwelijk.¹²

Vader Gerrit werd veldwachter te Jutphaas, een benoeming die van grote invloed op de levensloop van zijn zoon zou zijn. Vanaf 1832 bestond te Jutphaas een kostschool, onder leiding van Charles Guillaume Cramer. Deze kostschool was zeer succesvol in het onderwijzen van Frans, Engels, Duits, geschiedenis, aardrijkskunde, meetkunde en natuurkunde. Zij leidde op voor de militaire school in Breda en de technische school in Delft.

Het toonaangevende onderwijstijdschrift *Nieuwe Bijdragen*, jaargang 1840, meldt het behalen van de vierde rang door Westbroek, zestien jaar oud, kwekeling te Jutphaas.¹³ Vermoedelijk was kostschoolhouder Cramer zijn opleider. Deze was een ijverig lid van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, de vereniging die vooropliep in de propaganda voor onderwijsvernieuwing. Cramer botste nog al eens met de gemeente over zijn financiële belangen.¹⁴ Het Nut, het opleiden voor militaire opleidingen, gesteggel over financiële belangen - het zouden voor Westbroek later ook belangrijke zaken worden. Wanneer Westbroek de derde rang verwerfde valt niet te achterhalen. Op 15 juni 1845 behaalde hij als ondermeester te 's-Gravenhage de tweede rang.¹⁵ Toen zijn moeder op 12 november 1847 te Jutphaas overleed, was haar zoon inmiddels al kostschoolhouder te Schoonhoven, een post die van groot belang was voor de stad.¹⁶

School en scholen te Schoonhoven

Het gemeentebestuur hoopte dat 'aanzienlijke ouders hun kinderen vanwege de doelmatigheid van het lokaal en de gezonde luchtstreek er naar toe zouden zenden'. 'Goed onderwijs op de

---

11.Boekholt en De Booij, *Geschiedenis*, 128-129.

12.Aktes Burgerlijke stand Utrechts Archief toegangsnummer 481, inventaris 279, no. 220, huwelijk 03-09-1828 (met dank aan drs H.L.Ph. Leeuwenberg, oud archivaris aan het archief te Utrecht).

13.*Nieuwe Bijdragen* (1840) 59.

14.Ten Dam, 'Cramer'.

15.*Nieuwe Bijdragen* (1845) 766.

16.NS 5, 28 juni 1825-15 maart 1836; B en W, 27 april 1827.

school was daarom noodzakelijk'.¹⁷ Collewyn had in zijn functie voor degelijk onderwijs gezorgd. De vraag was of Westbroek de lijn van Collewyn zou kunnen doortrekken. Om dat te beoordelen, is het van belang te bezien onder welke omstandigheden Westbroek moest werken en met welke autoriteiten hij te maken had.

Toen de stadsonderwijzer van Schoonhoven in 1827 zijn ambt neerlegde, besloten B en W het Arsenaal tot schoolgebouw in te richten en het Doelengebouw tot woning van de nieuwe onderwijzer en zijn pensionaires te bestemmen. De vertimmeringen aan deze gebouwen kostten immers minder dan een nieuw schoolgebouw. Gedeputeerde Staten (hierna af te korten tot GS) verleenden hiervoor subsidie.¹⁸ Het Arsenaal bleef als school in gebruik tot 1863 en het Doelenhuis was als woning en onderwijsinrichting tot in de twintigste eeuw in gebruik.

De schoolwet van 1806 legde de verantwoordelijkheid voor de gang van onderwijszaken bij het plaatselijk en het provinciaal bestuur. De provincies, opgedeeld in districten, hadden districtsschoolopzieners die de school controleerden. Dezen moesten de school tweemaal per jaar bezoeken, hadden invloed bij benoemingen van het onderwijzend personeel en verstrekten adviezen aan B en W en Provinciale Staten. Gemeenten konden plaatselijke onderwijscommissies instellen. Vanaf 1828 bestond er in Schoonhoven een commissie van plaatselijk 'schooltoezicht', de CVT, en vanaf 1833 zijn de notulen daarvan beschikbaar, zodat vanaf dat jaar het reilen en zeilen van de school beter kan worden nagegaan. Het plaatselijk bestuur bepaalde het financiële kader en oefende ook controle uit.

Tot de jaren vijftig van de negentiende eeuw bleef het onderwijsaanbod in Schoonhoven hetzelfde, maar rond 1850 zouden er twee bijzondere scholen worden gesticht, de protestants-christelijke school van Valk in 1849 en een Israëlitische school in 1854, die beide hierna nader aan de orde zullen komen. De onderwijswet van 1857 zou meer verandering brengen. Vanaf 1860 was Westbroek niet meer de enige hoofdonderwijzer in Schoonhoven. Zijn school werd gesplitst. Zelf werd Westbroek hoofd van de school voor uitgebreid lager onderwijs, die school 3 werd genoemd. De benaming Franse school verdween officieel, maar officieus hield deze nog lang stand. Schoolhoofd van school 1 en van de avondschool 2 werd Johannes Leusden, die op 1 januari 1867 zou worden opgevolgd door Leendert Akkerhuijs J.Ezn.

Westbroek zou alles bij elkaar bijna vijftig jaar in dienst zijn van de gemeente Schoonhoven en hij drukte een zwaar stempel op het onderwijs in de tweede helft van de negentiende eeuw. Akkerhuijs, vijfendertig jaar in dienst, vervulde zijn rol op een andere manier, maar was even belangrijk.

Hierna zal worden uitgegaan van drie periodes. De eerste loopt van de komst van Westbroek in 1846 tot 1860. In de tweede periode vanaf 1860 zijn de gevolgen van de schoolwet van 1857 merkbaar. De derde periode begint in 1880, omdat toen de gevolgen van de schoolwet van 1878 goed merkbaar werden, en loopt door tot het vertrek van Akkerhuijs in 1902. Voor elke periode wordt telkens ingegaan op vier thema's:

- a. het beheer en de gang van zaken op de scholen van Westbroek (voor de eerste periode) en vervolgens voor de scholen van Westbroek en Akkerhuijs;
- b. het functioneren van het onderwijzend personeel;
- c. de inhoud van het onderwijs;
- d. deelname aan het onderwijs.¹⁹

---

17. Begrotingen Schoonhoven 1835, 1832: een vroege bron waarin het hoge salaris van 300 gulden voor de stadsonderwijzer gerechtvaardigd wordt.

18. NS 5: 27 april 1827.

19. Vgl. Verhoeven, *Ter vorming*, waarin de indeling Beheer, Onderwijzers, Inhoud en Deelname.

Eerste Periode 1846-1860: de CVT en het beheer der scholen

In deze eerste periode valt de nadruk op de verstandhouding tussen Westbroek en de CVT, zeker waar het het beheer van de school betrof. Tot hoever strekte de zelfstandigheid van de hoofdonderwijzer? Waar grensden zijn mogelijkheden aan de bevoegdheden van de CVT? Het was voor beide partijen in vele opzichten een zoektocht in het onbekende. Al snel bleek dat regelingen in ontwikkeling stof boden voor conflicten, waarvan de aard en strekking mede door de persoonlijke eigenschappen van de betrokkenen werden bepaald. Westbroek stelde zich vanaf zijn aanstelling niet onderdanig op tegenover de hoger geplaatsten in het stadje Schoonhoven. Hij was zich bewust van zijn capaciteiten, hij kende de wet en hij wist bij wie hij in beroep moest gaan als er zich problemen voordeden.

Het Nederlandsch Bijbelgenootschap

Vrijwel onmiddellijk na zijn aantreden rees een conflict tussen Westbroek en de CVT. Zich bewust van haar verantwoordelijkheid, hield de CVT de jonge onderwijzer goed in de gaten. Het eerste conflict van vele ontstond doordat Westbroek inging op een verzoek van het Nederlands Bijbelgenootschap. Deze vereniging stimuleerde het lezen van de Bijbel dat - als gevolg van Verlichting en Franse Revolutie - voor velen geen vanzelfsprekende zaak meer was.²⁰ In een openbare aankondiging had Westbroek belangstellenden opgeroepen om zich op een zondagmiddag in september 1846 om 12 uur bij hem te melden voor gratis bijbelonderwijs. CVT-voorzitter mr. Leendert Slingeland nam dit eigenmachtig handelen van Westbroek hoog op.²¹ De instructies voor de stadsouderwijzer openen met de standaardzin: 'De schoolouderwijzer zal aan de commissie van plaatselijk toezicht in alle opzichten het vereischte ontzag toekennen'.²² Nog maar kort tevoren was onder leiding van Slingeland het huishoudelijk reglement voor de commissie tot stand gekomen. Ook daarin werden van schoolhouders en schoolhouderessen bewijzen van vereist ontzag gevraagd.²³ In oktober van het jaar 1846 kreeg Westbroek een brief van de voorzitter:

Gij hebt verkeerd gehandeld, door mede te werken tot het daarstellen of bestendigen van eene openbare inrigting van onderwijs, zonder daartoe vooraf de toestemming van het stedelijk bestuur te hebben gevraagd en bekomen; en ik mij uit dier hoofde verplicht gevoeld, Ued. zulks voor het vervolg uitdrukkelijk te verbieden, niet op grond van de Instructie, welke, zoo ik hoop, eerstdaags aan u zal worden gegeven, maar op grond van algemene verordeningen op het onderwijs, voor welke naleving de commissie moet waken.²⁴

Westbroek zocht op zijn beurt steun bij de voorzitter van het Nederlands Bijbelgenootschap ds. D.J. van Leeuwen Duivenbode, die als oud-lid van de CVT geen onbekende in onderwijsland was. In een uitvoerige brief aan B en W schetste Van Leeuwen de historische achtergrond van het optreden van het Nederlandsch Bijbelgenootschap en de daarbij betrokken onderwijzers. Ook gaf hij met citaten uit de onderwijswet aan, dat het genootschap van geen enkele overtreding kon worden beticht. Hij onderstreepte het belang van de alfabetisering van leerlingen boven de zestien jaar. De predikant lichtte na de les bijbelse verhalen toe. Van Leeuwen van Duivenbode vond het onbegrijpelijk dat Slingeland, een man van erkende bekwaamheid, zich tegen deze goede zaak verzette. Aan het slot van zijn betoog bepleitte hij

---

20. In de ogen van Westbroek was dat een kwalijke zaak, maar ook anderszins kan een vraagteken worden gezet bij dit gevolg van het verlichtingsdenken; vgl. Dane, *Vrucht*, 25.

21. Slingeland was op 24 februari 1846 tot voorzitter van de CVT benoemd: SAMH 1828, Notulen der commissie van plaatselijk schooltoezicht 64 (Notulen CVT).

22. Notulen CVT 76: 5 december 1846.

23. Notulen CVT 65: 7 maart 1846.

24. Ingekomen stukken 168: De directie der afdeling van het Nederlands Bijbelgenootschap, 25 oktober 1846, waarin aangehaald citaat van mr. L. Slingeland, voorzitter CVT; G.H. Westbroek, september 1846.

niet alleen voortzetting van het onderwijs door Westbroek, maar zelfs uitbreiding van de lessen. Ook woensdagavond zou de stadsschool moeten functioneren als Bijbelschool voor de jongsten en meest onkundigen, luidde zijn oordeel.²⁵

In november 1846 richtten B en W zich in een brief voor een oplossing tot de Gedeputeerde Staten van Zuid Holland. In december vroegen GS het Bijbelgenootschap over het aantal leerlingen en hun leeftijd. Weer onderstreepte voorzitter Van Leeuwen van Duivenbode dat de deelnemers onder de zestien consequent werden afgewezen.²⁶ Begin januari gaven Gedeputeerde Staten voorlopig toestemming tot doorgaan en uitbreiding met de avondschool; Westbroek mocht dus de lessen blijven geven. De voorjaarsvergadering van de Provinciale Onderwijscommissie zou definitief beslissen. In mei 1847 viel dit besluit: na het horen van de commissie School, Kerk en Armenzaken volhardde de Provinciale Onderwijscommissie in haar eerder gegeven toestemming²⁷.

De onderwijsinstructie

Wij hebben behoefte aan een instructie voor een nauwelijks vierentwintigjarige onderwijzer daar het gemis daarvan onze magt verlamt en het tekeergaan van gebreken in het onderwijs onmogelijk maakt.²⁸

Evenals bij vorige stadsonderwijzers was ook voor Westbroek een instructie nodig. De districtsschoolopziener schetste de aanpak. B en W zouden met medewerking van de CVT het ontwerp aan hem ter goedkeuring voorleggen. Na akkoord gaan door GS kon het stedelijk bestuur het besluit arresteren.²⁹ Uiteindelijk zou de uitwerking van dit eenvoudige voorstel drie jaar tijd in beslag nemen. De zuinigheid van het gemeentebestuur was de oorzaak van deze slepende procedure, die Westbroek een aantal jaren zou bezighouden.

De kern van het probleem kwam voort uit de financiering van gratis onderwijs aan kinderen van arme ouders. Voordat Westbroek aantrad als stadsonderwijzer en kostschoolhouder, had de CVT aan B en W voorgesteld om maximaal zestig kinderen van elf jaar en jonger toe te laten. De stadsonderwijzer zou een billijke vergoeding voor vuur, licht en leermiddelen ontvangen.³⁰ B en W grepen hun kans en verhoogden het aantal leerlingen tot tachtig, wat Westbroek f 12,50 per tien leerlingen per jaar zou opleveren.³¹ Zo kreeg Westbroek een enorme taakuitbreiding tegen minimale vergoeding.

Eind november 1846 vroegen B en W aan de CVT de instructie voor Westbroek te ontwerpen, misschien om de CVT medeverantwoordelijk te maken voor dit onderwijs tegen een koopje. De voorzitter zou wat op papier zetten, maar het kwam er niet van.³² Februari 1847 uitte de schoolopziener zijn teleurstelling over het uitblijven van de instructie door de voorzitter.³³ De CVT was niet alleen boos over het uitblijven van de instructie, ook het voortbestaan van de Bijbelschool onder leiding van Westbroek zat haar nog steeds niet lekker. In september kwam een benoeming van een commissie van drie leden uit de raad, die zich over de instructie zou

---

25. Ingekomen stukken 168: De directie der afdeling van het Nederlandsch Bijbelgenootschap te Schoonhoven aan de Edelachtbare Heeren, Burgemeester en Wethouders der stad Schoonhoven, 25 oktober 1846.

26. Schoonhoven, Ingekomen stukken 168: Bijbelgenootschap aan B en W, Schoonhoven, 14 december 1846.

27. Schoonhoven, Ingekomen stukken 169: GS 6946 1e afdeling aan B en W van Schoonhoven, 8 januari 1847; GS 2446 1e afdeling, aan B en W van Schoonhoven, 21 mei 1847.

28. SAMH 1832, Uitgaande brieven CVT 24: mr L. Slingeland aan schoolopziener derde district, Schoonhoven, 13 maart 1847.

29. Notulen CVT 74: 5 november 1846: brief districtsschoolopziener over instructie.

30. Uitgaande brieven CVT, 9, aan B en W, 24 juni 1846.

31. NS 7, 25 augustus 1846.

32. Notulen CVT 75, 24 november 1846.

33. Notulen CVT 78, 18 februari 1847.

gaan buigen en eind januari kon de schoolopziener zich in de instructie voor de school vinden.³⁴

Via de raad, de raadscommissie, een ongeduldige gouverneur van Zuid-Holland en GS kwam de instructie begin december 1849 weer ter beoordeling in de raad.³⁵ De raad ging juni 1850 akkoord met alle wijzigingen, afgezien van het voorstel over een verlangde vermindering van schoolgelden. Het uitgangspunt van de raad was het aanhouden tot de nieuwe wet op het Lager Onderwijs van kracht zou worden.³⁶ GS probeerden ten laatste male op een wijziging aan te sturen en weer boog de raadscommissie zich erover.³⁷ Zij achtte het wenselijk de schoolgelden op de Hollandse school van Westbroek op de oude voet te handhaven³⁸, waarna B en W weer de instructie aan GS voorlegde, zodat op 2 januari 1851 de uiteindelijke goedkeuring in de raad viel. Westbroek kon op dezelfde voorwaarden blijven werken als zijn voorganger Collewijn, zij het dat het geven van gratis onderwijs hem ook was toebedeeld, geen geringe taak tegen een lage vergoeding.³⁹

Kleinstedelijke jaloezie

Westbroek realiseerde zich terdege dat hij met het gratis onderwijs een zware klus toegewezen kreeg. Bij het opstellen van de onderwijsstatistiek over 1847 had hij zich al kritisch uitgelaten. De hem verleende schadeloosstelling, betoogde hij toen, gold alleen leermiddelen maar geenszins het onderwijs. Verder stelde hij dat het aantal armen waaraan hij gratis onderwijs moest geven strijdig was met het huishoudelijk reglement van Zuid Holland. De CVT vond deze opmerking geheel ongepast en Westbroek diende zich voortaan van soortgelijke opmerkingen te onthouden.⁴⁰ Daarop beklagde Westbroek zich in juli 1848 bij de raad. Van zijn karige inkomen moest hij ook nog vierhonderd gulden aan de armen van zijn standplaats betalen, bovendien, zo betoogde hij, bracht de armenschool ook nadeel met zich mee voor de inkomsten van de openbare school. Daarom eiste Westbroek een tegemoetkoming evenredig aan zijn onkosten en tevens opheffing van de bepaling om de arme leerlingen in een apart lokaal te laten onderwijzen. Westbroek stelde 'Winstbejag streefde hij niet na maar op zijn voorwaarden wil hij deze op zich schone zaak dienen'.⁴¹

De gemeenteraad wees het adres echter af. Westbroek was volgens haar bekend geweest met de voorwaarden bij zijn aanstelling en moest zich daaraan conformeren. Toen GS zich echter wel ontvankelijk toonden voor de klachten van Westbroek, bedacht de gemeente iets nieuws: de stadsonderwijzer met zijn mooie huis en tuin kreeg een huurverhoging van tweehonderd gulden per jaar en als Westbroek niet akkoord zou gaan, moest hij een huis van 'minder huurwaarde' betrekken. Waar Westbroek zijn kostleerlingen dan moest laten, bleef onvermeld.⁴²

GS brachten in dit conflict de oplossing: verlaging van het salaris naar tweehonderd gulden per jaar, maar wel met een onkostenvergoeding per gratis leerling van vier gulden per jaar. Westbroek mocht zijn huis en tuin, bij de benoeming toegezegd, behouden omdat hij aan weduwe Collewijn daarvoor een uitkering had gedaan.⁴³ Dit was een opluchting voor Westbroek, want juist in deze periode was het Doelenhuis voor Westbroek extra belangrijk. Niet

---

34.NS 7, 1 september 1847; Notulen CVT 83, 25 januari 1848.

35.NS 7, 3 december 1849.

36.NS 7, 6 juni 1850.

37.NS 7, 10 augustus 1850.

38.NS 7, 23 november 1850.

39.NS 7, 2 januari 1851.

40.Notulen CVT 83, 23 januari 1848.

41.Ingekomen stukken 170: Westbroek aan de raad van Schoonhoven, 17 juli 1848.

42.NS 7, 8 september 1849.

43.NS 7, 7 december 1850.

alleen diende de woning voor het onderdak van de kostleerlingen, onderwijzers en dienstboden, maar bovendien was Westbroek in 1850 getrouwd: in de jaren vijftig woonden er tussen de tien en twintig personen in het Doelenhuis.⁴⁴

Op 18 juli 1850 trad Westbroek in het huwelijk. Zijn vader, de veldwachter uit Jutphaas, zijn schoonvader, apotheker bij het Rijkshospitaal te Utrecht, en zijn schoonmoeder gaven de meerderjarige 27-jarige toestemming om te trouwen met Gesina Henrica Wilhelmina Mourix Kuijpers. De bruid, zeven maanden ouder dan de bruidegom, woonde vanaf haar geboorte aan de Kromme Nieuwe Gracht in Utrecht. Bij haar geboorteaangifte waren de getuigen geen werklieden zoals bij Westbroek, maar een inwonende conrector van de Latijnsche School en een Officier van Gezondheid. Haar vader had toen als beroep apotheker bij het leger. Hoewel Gezina beneden haar stand trouwde, wisten de ouders hun dochter verzekerd van een hardwerkende schoonzoon, die zijn bruid naar een mooi huis voerde.

Hoe verschillend ook van afkomst, beide echtelieden waren opgegroeid in een omgeving waarin het leger een rol speelde. Het koesteren van tucht en orde, het goed verzorgen van het Doelenhuis, het handhaven en bevorderen van juiste tafelmanieren, het controleren en begeleiden bij het opbergen van de kleren van de kostleerlingen, dat alles en nog veel meer was bij de vrouw van Westbroek in goede handen.⁴⁵ De notabelen van Schoonhoven waren met het huwelijk van Westbroek zeer ingenomen: Gesina's vrouwenhand zou volgens hen de huishouding, en zeker daardoor ook de kostschool, ten goede komen.

De schoolinstructies van 1827, 1837 en 1848: controle en verantwoording

Tot in het midden van de negentiende eeuw stonden in de Nederduitse school naast het leren van lezen, vlijt en orde centraal. Luiheid, haveloosheid en wanorde moesten worden bestraft.⁴⁶ Bij bestudering van de schoolinstructies van 1827 en 1837 blijken de overeenkomsten groter dan de verschillen. Beide instructies vereisten het nodige ontzag aan CVT en districtsschoolopziener. De tarieven voor het onderwijs bleven hetzelfde. In de verordening van 1827 was er nog sprake van koraalgezing, wat in 1837 was verdwenen. In 1827 wilde het bestuur de woning van de onderwijzer nog als overloopmogelijkheid houden, mocht het Arsenaal te klein zijn. Ook hield het stedelijk bestuur de bevoegdheid om het aantal kostleerlingen te bepalen om te voorkomen dat niet alle stadskinderen zouden worden toegelaten. Het aantal gratis leerlingen mocht niet boven de twintig komen, maar kinderen met bijzondere bekwaamheden moesten hoe dan ook bij de schoolopziener worden aangemeld. Volgens beide instructies mochten talenten niet teloorgaan.

Pas met de verordening van 1848 werden wezenlijke veranderingen doorgevoerd. Deze verordening was uitgebreider en preciezer. Allereerst werden de bevoegdheden van de CVT uitgebreider omschreven. De term Nederduitse school werd vervangen door Hollandsche school en de Franse school werd opgesplitst in een aparte school voor jongens en meisjes. Die laatste mogelijkheid had tot gevolg dat er in deze instructie voor het eerst sprake was van een schoolhouderes. Ook werden de kwalificaties omschreven waaraan het onderwijzend personeel moest voldoen en kwamen voor het eerst schoolgeldtarieven, schooltijden en schoolvakanties aan de orde. De vergoeding van Westbroek uit de stedelijke kas bleef gehandhaafd

---

44.SAMH, Groene Hart Archieven 270, 1850-1860: gezin Maria Sikkel van Wijk (wed., *1811 te Woerden), zeven kinderen, vier secondanten, vier onderwijzers (waaronder de zoon van schoolopziener van Hinloopen Labberton), een docent en Westbroek als kostschoolhouder en vanaf 5 augustus 1850 Mourits G.H.W. Kuijpers uit Utrecht, adres Doelen 210; p. 315: gezin Gerrit Hermanus Westbroek, vrouw, zoon, tante, drie hulponderwijzers, een keuken-, linnen- en werkmeid, vijf huisleerlingen, waarvan zeker drie uit Oost-Indië.

45.Gemeentearchief Utrecht, toegangsnummer, 481, inventaris 959, akte 312, huwelijk 18-7-1850.

46.Artikel 2 bij de verordeningen van 1828 en 1837: 'handhaving van orde, aanmoediging van vlijt, bestraffing van luiheid, haveloosheid en wanorde'.

op de jaarlijkse driehonderd gulden; de schoolhouderesse kreeg tweehonderd gulden.⁴⁷ Omdat deze verordening van belang zou zijn voor het functioneren van Westbroek gaan we er wat dieper op in.

In de schoolverordening van 1848 zijn de eerste negen artikelen gewijd aan de bevoegdheden van de CVT, die groter zouden worden dan ooit. Tot de voornaamste taken van de CVT behoorde de regelmatige controle van de voortgang van het onderwijs op de scholen. Elk jaar bezocht de CVT de examens die voorafgingen aan de vakanties. Vergezeld van de burgemeester was de CVT bijvoorbeeld in juni 1847 van negen uur 's ochtends tot 's middags half één aanwezig bij de les in de gratis school, de Nederduitse en de Franse school.

Toen de CVT het jaar daarop wat later wilde komen, maande Westbroek CVT en stadsbestuur om vooral toch om negen uur aanwezig te zijn, zodat ze ruim de tijd zouden hebben voor hun werkzaamheden.⁴⁸ In 1849 werden de bezoekers ontvangen met koorgezang door de kinderen die in een apart lokaal gratis onderwijs kregen. Veel leerlingen waren dat jaar tijdens de examens ziek. Op de kosteloze school en de Franse school konden de examens desondanks doorgang vinden. Op de Hollandse school ging het examen niet door vanwege ziekte bij de onderwijzer.⁴⁹

Dit soort zaken wordt wel beschreven maar slechts sporadisch wordt in de verslaggeving van de CVT de inhoud van de examens behandeld. Een maand voor Westbroeks huwelijk in 1850 ontving de CVT van de hoofdonderwijzer schriftelijke vragen over het examen teken-, stel- en meetkunst dat om vier uur 's middags zou plaatsvinden. Uitwerking op de leien was vereist en bewijs op het bord. Na het examen van talen en geschiedenis verliet de CVT pas om acht uur 's avonds de school.⁵⁰ Kort na zijn huwelijk ontving Westbroek de CVT voor een bezoek aan de kosteloze school en de Hollandse school. Bij de kosteloze school ontbrak een tiental leerlingen, maar de wel aanwezige leerlingen vielen op door 'gepaste en zindelijke' kleding. Op de Hollandse school waren 21 van de 110 leerlingen afwezig, hoewel Westbroek alle leerlingen aangespoord had om present te zijn.⁵¹

Zonder verontschuldiging van hun ouders zouden de afwezige leerlingen tijdelijk of voorgoed worden geweerd van de school. In juli 1851 gold de uitnodiging voor ouders en andere naasten, wat modern aandoet. CVT, burgemeester en drie raadsleden gaven gehoor aan de uitnodiging, andere genodigden schitterden door afwezigheid.⁵² In september van dat jaar volgde nog het examen voor de leerlingen van gratis onderwijs; slechts vier waren afwezig door ziekte.⁵³ Om zichzelf wat rust te gunnen bezocht de CVT in 1852 alleen de Franse school. Voor de overige vormen van onderwijs had zij het, naar eigen zeggen althans, te druk.⁵⁴ Pas in november 1853 volgde weer een bezoek aan de Hollandse school. In de hoogste en laagste klas stond het schrijven van voorstellen op het bord centraal, van belang voor de 'verstandsonwikkeling'.⁵⁵ Eind november volgde nog een bezoek aan de Franse school waarvan vijf leerlingen dat jaar hun opleiding elders voortzetten.

Op 3 juli 1854 verliep het bezoek aan de Hollandse school naar tevredenheid. Aankomst en vertrek werden begeleid met gepast gezang van de kinderen die werden geprezen. Als de za-

---

47. Notulen CVT 76, 5 december 1846.

48. Notulen CVT 87, 24 juni 1848.

49. Notulen CVT 92, 30 juni 1849.

50. Notulen CVT 95, 15 juni 1850.

51. Notulen CVT 98, 10 augustus 1850.

52. Notulen CVT 104, 4 juli 1851.

53. Notulen CVT 105, 8 september 1851.

54. Notulen CVT 108, 28 juni 1852.

55. Notulen CVT 112, 26 november 1853; Van Kalveen, *Onderwijs te Amersfoort*, 77, maakt melding van het onderwijs in 'verstandsonwikkeling', vanaf 1834 op de Franse scholen.

ken niet in orde waren lag dat volgens de CVT aan ziekte van het personeel.⁵⁶ Drie dagen na het bezoek liep de CVT met de districtsschoolopziener om kwart voor twee vanuit het stadhuis richting Heeren Logement, waar 43 leerlingen al met ouders aanwezig waren. Het was een belangrijke dag voor Westbroek, die de gelegenheid kreeg om aan iedereen te laten zien hoe het onderwijs in Schoonhoven ervoor stond. De aanwezigen volgden in het Heerenlogement van twee tot vier uur het examen van de Franse dagschool en van de kostschool.

In zijn openingstoespraak hekelde Westbroek de vroegere openbare examens,

waar schoolhoofden de leerlingen lieten schitteren met oppervlakkige en als 't ware tijdelijk, ingeprente kundigheden. ... Het veroorzaakte schadelijke eerezucht en onderlinge hatelijke naijver. ... Dit examen of beter gezegd deze les was een herhaling van alle vakken van afgelopen jaar, autoriteiten en ouders konden onderwijzers en leerlingen goed beoordelen. ... Daarna zouden belanghebbenden hun kinderen tot leerzaamheid aansporen. De leerlingen ontwikkelden dan een naijver om niet achterlijk te zijn.⁵⁷

Vervolgens vertelde Westbroek hoe in de daaropvolgende twee uur de stof getoetst zou worden. De toetsing van het Frans en het Hoogduits vond niet plaats wegens tijdgebrek. Oude geschiedenis behandeld in het Frans vond wel plaats.

Westbroek werd geprezen voor de manier waarop hij de andere vakken aanpakte. Zo vlak voor de zomervakantie werd over deze middag zeer positief gesproken, hopelijk ook in de huizen van kostleerlingen. Wellicht zouden familieleden, stad- en buurtgenoten ook een keuze voor hun zoons voor de school van Westbroek overwegen. Want hoe veeleisend de CVT ook was, Westbroek had zich een bekwaam onderwijzer getoond. Hij had die middag bewezen de school op orde te hebben en het onderwijs in goede banen te leiden.⁵⁸

Ook de daarop volgende jaren bleef de CVT de scholen bezoeken. In het algemeen was er sprake van tevredenheid. Verliep het bezoek niet gunstig, dan lag dat volgens de CVT aan ziekte, maar nooit aan de onderwijssituatie op zichzelf. Met het van kracht worden van de nieuwe onderwijswet van 1857 eindigden de notulen van de CVT op 26 juli 1857.⁵⁹

De Jongejufvrouwenschool

Ook de meisjesschool viel onder toezicht van de CVT. Vlak voor het overlijden van Collewijn in 1846 ontstond door het vertrek van de schoolhouderesse een vacature bij de meisjesschool. Mevrouw Groebel meldde zich in 1847.⁶⁰ Voor onderwijzeressen aan meisjesscholen waren er speciale aktes; mevr. Groebel bezat de bevoegdheden Nederduits, Hoogduits en Frans. Begin mei 1848 ging de meisjesschool van start.⁶¹ Een gering aantal meisjes kreeg onderricht in een ruim, zeer goed ingericht lokaal. De CVT toonde zich bij schoolbezoeken steeds tevreden, net als bij de school van Westbroek. Zij hoopte op het stijgen van het aantal leerlingen. Slechts één keer kwam de inhoudelijke kant van het onderwijs aan de orde. De meisjes reciteerden niet alleen versjes in het Frans, maar ze konden ze ook voor de vuist weg vertalen. Ze verbeterden met gemak een foutief opstel op het bord. De CVT was lovend, maar door het vertrek van de schoolhouderesse in 1856 naar het buitenland hield de school op te bestaan en vanaf die tijd viel het meisjesonderwijs onder het beheer van Westbroek.⁶²

---

56. Notulen CVT 123, 3 juli 1854.

57. Notulen CVT 124, 6 juli 1854.

58. Ibidem.

59. Notulen CVT 130, 13 december 1855; 132, 10 januari 1856; 133, 13 juni 1856; 134, 3 juli 1856; 135, 21 oktober 1856; 137, 26 juli 1857.

60. Notulen CVT 65, 7 maart 1846.

61. Boekholt en De Booij, *Geschiedenis*, 110; Van Essen, *Opvoeding*, 55-57.

62. Notulen CVT 93, 11 augustus 1849; 4 december 1852.

*De Bijzondere School van Valk*⁶³

Naast de school van Westbroek opende Antonie Burger Valk, een onderwijzer uit Langerak, in 1849 in strijd met de wet een bijzondere school in Schoonhoven. De CVT raadde de gemeente aan hiertegen op te treden maar het onderwijs ging door, het werd tijd de schoolopziener ervan op de hoogte te stellen.⁶⁴ Het doorgaan van Valk was in de ogen van de CVT een misdrijf. In december 1849 richtte de zoon van Valk, Johannes, een verzoek aan de raad om een school met de laagste rang te mogen oprichten.⁶⁵ Hoewel de CVT aan de raad afwijzend adviseerde, beslisten GS positief.⁶⁶

De CVT benaderde de school van Valk kritisch. Het lokaal was in een op zichzelfstaand pakhuisje of achtergebouw met straatstenen bevloerd en door middel van her en der aangebrachte vensters en vervallen tafels ingericht tot schoollokaal. Hier huisde Johannes Valk met zijn vader als hulponderwijzer. 105 leerlingen waren verdeeld over drie klassen. De eerste beginnenden van lager onderwijs werden onderwezen met wat houten borden en met letters beplakte lijsten. Er waren geen kaarten en een letterkast die hoorden tot het standaard-interieur van die tijd. Toen de onderwijzer maar twintig vaccinatiebewijzen kon laten zien, verlieten voorzitter en secretaris van de CVT verontwaardigd het gebouw: 'Zij waren genoegzaam ingelicht'!⁶⁷ De school werd naar de Koestraat verplaatst, wat resulteerde in verbetering van het lokaal en de schoolbanken. Spellende, lezen, schrijven, rekenen en de zang waren niet boven verwachting. Het gemeenteverslag achtte het gebouw wel doelmatig: 'vooral de gezondheid van de jeugd zal zeer zeker winnen'.⁶⁸

De Israëlitische Armenschool

Sinds 1854 was er in Schoonhoven een Israëlitische armenschool. Op 3 maart van dat jaar ontving de Raad van de commissie van de Israëlitische armenschool een verzoek om aan haar godsdienstige armenschool een maatschappelijke Israëlitische school te mogen toevoegen. De Raad verleende toestemming, onder de voorwaarde dat de school geen enkele subsidie mocht ontvangen. Dezelfde raadsvergadering had een verzoek van Valk junior voor honderd gulden extra voor onderwijs aan behoeftige kinderen ook al afgewezen.⁶⁹ Wel verleende de CVT ruimhartig toestemming tot oprichting van de Israëlitische school. Soortgelijke scholen bestonden immers al in Gouda en Gorcum en na een rapport van de districtsschoolopziener stemden ook GS toe.⁷⁰

Met haar toestemming voor de Israëlitische armenschool reageerde christelijk Schoonhoven zoals christelijk Nederland in die periode gewoon was te doen. De Joden pasten niet als kleine, afzonderlijke groep op de christelijk getinte openbare school, was het gangbare idee.⁷¹ Beter was het dat zij voor zich zelf een school oprichtten. Bij de inwijding van het nieuwe gebouw van de Israëlitische school door de opperrabbin van Zuid Holland was de CVT dan ook aanwezig.⁷²

63.Smits, *Afscheiding* 2, 387-390: 'De strijd voor de lagere school; meester A.B. Valk'.

64.Notulen CVT 89, 5 februari 1849.

65.Ingekomen stukken 171: Valk aan de Raad, 15 december 1849.

66.NS 7, 16 januari 1850; notulen CVT 94, 20 april 1850; 99, 8 oktober 1850.

67.Notulen CVT 113, 28 november 1852.

68.Notulen CVT 129, 7 december 1855; SAMH, Schoonhoven 721: Gemeenteverslagen; beredeneerd gemeenteverslag 1855.

69.NS 9, 3 maart 1854; 13 mei 1854.

70.NS 9, 17 augustus 1854.

71.Boekholt, *Lager Onderwijs in Gelderland*, 179.

72.Notulen CVT 136, 19 december 1856.

Het functioneren van het onderwijzend personeel van 1846 tot 1860

De gemeentebegrotingen gaven vanaf de jaren dertig een telkens weer opgevoerd bedrag van 450 gulden, opgesplitst in driehonderd gulden voor de stadsonderwijzer Westbroek en 150 gulden voor de instructrice voor jonge juffrouwen, mevrouw Groebel. De uitgaven in 1853 lagen hoger dan het normale bedrag. Het hoge bedrag van 1425 gulden werd veroorzaakt door 425 gulden kosten vanwege noodzakelijke schoollokalen en 125 gulden voor onderhoud van de woning van de onderwijzer. De normale kosten voor de gemeenteschool van Westbroek bleven tot aan 1861 gemiddeld tussen de 875 en 975 gulden schommelen.⁷³

Toen Westbroek zich in juni 1846 in het Doelenhuis vestigde, was hij tweederanger. Vanaf maart 1848 had hij vijf man hulppersoneel en een kwekeling in dienst. Onder deze vijf waren er twee in het bezit van de tweede rang, twee waren derderangs, één was vierderanger.⁷⁴ De ondermeesters werden betaald door de schoolhouder. Deze had als vast inkomen het salaris van de gemeente, aangevuld met de opbrengst van de schoolgelden. Globaal genomen schommelde het aantal ondermeesters in de jaren vijftig tussen de vier en vijf. Vaak waren daaronder twee tweederangers, van wie de één aan de Hollandse school werkzaam was, de ander aan de Franse school. Vanaf zijn aantreden in 1846 tot aan de onderwijswet van 1857 had Westbroek ongeveer in totaal 25 leerkrachten in dienst.⁷⁵

In het schooljaar 1856-1857 zien we veel personeelwisselingen. Op de Hollandse school bijvoorbeeld werd de vertrokken tweederanger Haverkamp in september vervangen door de tweederanger Ikkink, die drie maanden werd opgevolgd door derderanger Hartogs. Maassen (tweede rang) werd in april vervangen door C. Eenhuizen (derde rang).⁷⁶ Kortom, het was een komen en gaan van onderwijzers. Reden van het snelle verloop was ongetwijfeld de mogelijkheid van positieverbetering, d.w.z. een hoger loon in een grotere stad. Zelden treffen we een beoordeling aan over het functioneren van het onderwijzend personeel.⁷⁷

Pas na de onderwijswet van 1857 kwam er duidelijkheid in de salariëring van het hulppersoneel. De handgeschreven statistieken werden vervangen door voorgedrukte tabellen die moesten worden ingevuld. De hoogte van de salarissen van het onderwijzend personeel waren overzichtelijk vastgelegd. De twee onderwijzers aan de Hollandse school, allebei derde rang, verdienden afhankelijk van de kennis en de beheersing van de Franse taal resp. honderd-twintig en tachtig gulden per jaar. Met voorzingen in de Hervormde Kerk konden ze nog wat bijverdienen.

Bij de Franse school lagen de salarissen hoger: ook weer afhankelijk van de kennis van de Franse taal, verdienden de onderwijzers resp. driehonderd of honderdvijftig gulden. Twee andere derderangers, die met de surveillance en het onderwijs aan kostleerlingen belast waren, verdienden slechts tachtig gulden. Een kwekeling op de Franse school, betiteld als élève-secondant en eveneens uitsluitend aangesteld voor het werken met kostleerlingen, verdiende jaarlijks vijftig gulden. Het kwam ook voor dat een kwekeling geen enkele toelage kreeg.

73.SAMH Schoonhoven, NA 1835, 1836.

74.Ingekomen stukken 171, no 38: enquêteformulier.

75.De CVT vroeg Westbroek elk jaar opgave voor de schoolstatistiek; deze werd doorgezonden naar de inspectie.

76.Ingekomen stukken 178: CVT aan B en W, 15 januari 1857.

77.Notulen CVT 110, 13 december 1855.

Westbroek als stadsonderwijzer en kostschoolhouder

Het Departement tot Nut van 't Algemeen droeg in Schoonhoven financieel aan het onderwijs bij.⁷⁸ Van deze actieve afdeling - het verenigingsgebouw in de Koestraat bestaat nog steeds, al heeft het een andere bestemming gekregen - zijn helaas weinig archivalia bewaard gebleven. Een schoolschrift doorstond de tand des tijds: *Proza en poëzij. Een verhandeling uitgesproken in de Maartvergadering 1849 van het departement Schoonhoven der Mij enz 't Nut* is de titel van de enig overgebleven geschreven bron. De auteur van de verhandeling is Westbroek. Amper 26 jaar oud was hij en drie jaar in dienst als onderwijzer, de laatste in een rij sprekers. Na een lange openingszin kwam hij tot de kern van zijn betoog: *Iedereen kan de bewerker van zijn eigen geluk zijn*. 'Als het bereiken van dit doel niet lukte, trekt de mens geen voordeel uit al het goede dat God in hem en in de natuur vestigde'. Het denkbeeldig geluk had volgens Westbroek een prozaïsch en een poëtisch bestanddeel. Proza had bij Westbroek duidelijk de voorkeur. Na deze algemeenheden kwam Westbroek tot een schets van proza en poëzie uit het dagelijks leven.

Wij gingen als een onzichtbare camera obscura in een luchtschip op reis naar Amsterdam om de rustige Sophie, breiend aan een slaapmuts, te ontmoeten in gesprek met een drukke Marie. Deze besprak in een met Frans doorspekte taal haar bezoek aan de opera de Freischütz in Felix Meritis en becommentariëerde vooral de daar ontmoete medevriendinnen met hun galants. Het poëtische woordgebruik van Marie, de taal van fantasie en verbeelding maar ook van het overdrevene werd afgetroefd door de prozaïsche Marie die de taal van het nadenken hanteerde.

Westbroek ging het thema van proza en poëzie in het dagelijks leven uitwerken op jeugd, jongelingschap, huwbare leeftijd en ouderdom. Bij jongens rondom tien jaar lag de proza volgens Westbroek in de plicht tot leren en vormde het wedijveren daarbij de poëzie. Bij meisjes was schooltje of moedertje, 'matres of mamsel', hun poëzie van het dagelijks leven. Het is treffend dat proza en poëzie van vrouwen hierna amper ter sprake kwam. Wel de jongeman in zijn poetische verliefdheid, de trouwhartige, zorgende vader 'in het grote werk der maatschappij'; ook dat was verheven poëzie, en dan de 'grijsheid waar de kille hand des doods dreigde, deugdzame kinderen geluk brachten, maar Gods goedheid met het wachten op de eeuwigheid poëzie bracht'.

Na de schetsen van de proza en poëzie uit het dagelijks leven was het tijd voor het laatste onderdeel, waarin Westbroek probeerde aan te tonen dat een mengeling van proza en poëzie de mens gelukkig kon maken. Volgens Socrates en Benjamin Franklin konden mensen hun leven een zekere richting geven. Maar verwijzend naar het revolutiejaar 1848 zag Westbroek zwakte bij het vasthouden van de Europese wereldlijke teugels. 1848 had ook rellen in Schoonhoven gebracht.⁷⁹ 'Als het daar al haperde, hoe konden wij dan slagen op zedelijk gebied?' 'Het weinige geluk dat ons kon wachten daarin moesten wij poëzie zoeken', bij romans - 'oppassen dat de jeugd er niet teveel las'⁸⁰ - vond je zedenromans, 'maar boven alles uit stak de verheven, schone *Vicar of Wakefield* van Goldsmith', een echte prozaroman. Mannen moesten niet al te prozaïsch zijn, vond Westbroek. Bij het heengaan van geliefden mocht een man best huilen, dat was poëtisch. In zijn waarschuwing over het teveel lezen van de jeugd sloot Westbroek zich aan bij de tijdgeest. Vooral tegen het lezen van Franse romans werd destijds

---

78.SAMH, Schoonhoven NA, Documentatieverzameling P.E. Holst, map 235-237: Departement tot Nut van 't Algemeen; op 26 maart 1850 werd 25-jarig bestaan gevierd; de zaal was versierd met vier schilden, weergevende de bestaande inrichtingen: Leesbibliotheek, Spaarbank, Herhalingschool en Brei- en Werkschool.

79.NS 61, 8 oktober 1846-4 november 1851: '16 augustus [1848] notulen uitgesteld dat sinds enige tijd de rust dezer stadt is verstoord door het afsteken van vuurwerken en baldadigheden', van 16 tot 22 augustus 1848 o.a. de vraag aan de Officier van Justitie van Rotterdam of extra politieagenten moesten worden ingezet.

80.Lindenburg, *Instituut Van Kinsbergen*, 92: de heer Okken, leraar Duits, schrijft één van de curatoren over de misstanden op het instituut: 'Hierhin gehören das Sittenverderbende Roman lesen'.

geageerd. Teveel lezen zou luiheid kunnen bevorderen en teveel binnen zitten was ongezond, het zou kunnen leiden tot weekheid, overgevoeligheid en zinnelijkheid, eigenschappen die niet pasten voor zijn kostleerlingen.⁸¹

Tenslotte kwam Westbroek uit op iets wezenlijks in het menselijk bestaan, namelijk geld. Geneesheren, rechters en onderwijzers, ook bij hen draaide het om geld, maar zonder poëzie stelde het volgens Westbroek niets voor. Ook een onderwijzer moest oog hebben voor het poëtisch bestanddeel van zijn vak, want het werk van

een onderwijzer louter om den brode, zonder daarbij het poëtisch denkbeeld te koesteren het opkomend geslacht tot degelijke, kundige en nijvere en werkzame en, zoo God wil, brave menschen te vormen, [en] den staat waardige burgers, der wetenschap warme vereerders, en beoefenaars der beschaving en verlichting ijverige voorstanders te bezorgen,

zou geen vrucht dragen, immers, ‘wat zou er zoo doende van de wereld, van de maatschappij, van de mensheid worden?’ Na deze constatering kwam de finale:

Huldigen wij dan eene gepaste verbinding van Proza en Poezij: moge het juiste midden daarin wat moeilijk te houden zijn, men streve ernaar met ijver en inspanning; Het einde zal het werk kronen; dat het u de deuren van den tempel des geluks zal ontsluiten; waarin gij als hoofdwaarheid zult leren aannemen: Een ieder is de bewerker van zijn eigen geluk.

En daaronder staat met fraaie krullen: Ik heb gezegd.⁸²

De toespraak was kenmerkend voor Westbroek. Hij verwees niet veel naar God, de lezing was vrijzinnig en optimistisch van toon. Hij was vereerd door de aanwezigheid van vrouwen, maar gaf wel aan dat hun concentratieboog bij het luisteren geringer was dan bij mannen. Hij toonde zijn belesenheid, maar waarschuwde voor het daarin te ver gaan, zeker als je jong was. Toch vormde literatuur zijn poëzie, eenvoudig opgegroeid als hij was, kende hij de waarde van het geld en was er zeker niet afkerig van, zoals we zagen bij de conflicten over het salaris. Het geld was zijn proza.

Zijn kennis van literatuur kwam hem goed van pas bij zijn spreekbeurten en in zijn onderwijsbestaan. Evenals vele collega-hoofdonderwijzers hield hij spreekbeurten voor het Nut en andere culturele genootschappen; zowel plaatselijk als regionaal. In het bestuur van het Nut speelde hij een belangrijke rol; op muzikaal gebied was hij toonaangevend als leider van de koor- en muziekvereniging Apollo.⁸³

Westbroek werd ook actief op de schoolboekenmarkt. In 1854 stuurde het gemeentebestuur twee leerboeken van de hand van Westbroek ter goedkeuring naar het ministerie van Binnenlandse Zaken.⁸⁴ Deze twee boeken, waarvan herdrukken zouden verschijnen, onderstreepten weer de werkkraft en de begaafdheid van stadsonderwijzer en kostschoolhouder. Westbroek legde in het woord vooraf de bedoeling uit van zijn leerboek Duits. Het vak Duits kende in tegenstelling tot het vak Frans dit soort leerboeken nog niet. In het ene boek stonden Nederlandse vertalingen van verhalen van Duitse auteurs en het andere bevatte de Duitse tekst. Het Duitse deel moest buiten het bereik van de leerlingen blijven.

81.Vgl. Mathijssen, *Nederlandse literatuur in de romantiek*, 174.

82.SAMH Schoonhoven, ac 192, 110 A 64, Proza en Poezij; een verhandeling uitgesproken in de Maartvergadering 1849 van het Departement Schoonhoven der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen; Westbroek ‘wil niet uitweiden over de jeugd, door oorzaken u welligt bekend ben ik in de gelegenheid hen dikwijls te kunnen gadeslaan’; vgl. Thijssen, *In de ochtend van het leven*, waarin de schoolwedijver poëtisch beschreven wordt.

83.SAMH, Schoonhoven NA, Documentatieverzameling P.E. Holst, daaruit: L. de Knegt, *Handelingen van het departement Schoonhoven gedurende zijn honderdjarig bestaan uit oude schriften samengesteld Maart 1825*, 17: G.H. Westbroek, feestrede t.g.v. het vijftig-jarig bestaan in 1875, over vroegere Nutsavonden.

84.Ingekomen stukken 176: Gemeentebestuur aan Ministerie van Binnenlandse Zaken, 10 april 1854; ook in notulen van B en W is regelmatig sprake van het zenden van publicaties van uitgeverij Van Nooten naar het ministerie van Binnenlandse zaken.

Na het opdoen van kennis van de spraakkunst was de aanpak van Westbroek dat de leerlingen met behulp van het woordenboek de Nederlandse verhalen zouden vertalen in het Duits. Doelmatig gebruik van het woordenboek en het vertrouwen op eigen oordeel waren volgens Westbroek kwaliteiten waarvan leerlingen ook na het verlaten van de school konden profiteren. Eerst leren mondeling te vertalen, met mondelinge verbetering was Westbroeks uitgangspunt. Vervolgens zou de onderwijzer schriftelijk de vertalingen nog een keer verbeteren en dan moest de leerling het vertaalde uit zijn hoofd leren. Westbroek concludeerde ‘Moge de uitkomst leren, dat het ook iets nuttigs geweest is, dan voorzeker zal ik mij de vrije uren aan vertaling besteed, niet beklagen.’

Wat was de inhoud van die verhalen? Bij vrijwel alle stukken van de negentig oefeningen waren de namen van auteurs vermeld als Schiller, Lessing, Richter, Krummacher, Hebel en anderen. Veel edele mensen, zoals de offerende zoon, de goede vorst en een gastvrije boer, naast verhalen uit de klassieke oudheid, middeleeuwen en nieuwe geschiedenis vormden de inhoud. Hier volgt, heel beknopt, een voorbeeld van een verhaal en een vertaling van Westbroek: het is verhaal 15, getiteld ‘Jupiter en het paard’.

Vader der dieren en der mensen, sprak het paard, en naderde de troon van Jupiter, men wil, dat ik een der schoonste schepselen ben, waarmee gij de wereld versiert hebt, en mijn eigenliefde noopt het mij te geloven. Maar zou er evenwel nog niet veel aan mij te verbeteren zijn? - Vater der Thiere und Menschen ... Ich sei eines der schönsten geschöpfe ... Aber sollte gleichwohl nicht noch verschiedenes an mir zu bessern sein?⁸⁵

Soms stonden aan het einde van de tekst moeilijke woorden apart vertaald zoals nopen, ‘heisen’, veel, ‘verschiedenes’. De woordverwijzing geschiedde bij Westbroek in het Gotische schrift, zodat de leerlingen hoogst waarschijnlijk in het Gotische schrift hun Duitse oefeningen moesten maken. De leesonderwijspionier Leopold koos vanaf 1866 fragmenten van dezelfde schrijvers als Westbroek voor zijn populaire leesboeken voor de hoogste klassen van de lagere scholen: een bewijs van de moderne aanpak van Westbroek.⁸⁶

Maar Westbroek schreef meer dan schoolboeken alleen. Van hem verscheen over de kostschool een degelijke brochure waarin allereerst de vakken werden opgesomd.⁸⁷ Dat een ieder onderwijs kon ontvangen volgens eigen godsdienstige richting, werd voor de duidelijkheid tweemaal gemeld. Voor welopgevoede jongelieden was ook het aanleren van dansen, tekenen en muziek wenselijk. De ouders moesten de helft meer betalen wanneer hun zoon werd opgeleid voor het Koninklijk Instituut voor Marine, de Koninklijke Militaire Akademie of de Koninklijke Akademie te Delft.⁸⁸ De leerlingen kregen zes weken vakantie gedurende de zomer. Aan ouders en voogden was vanzelfsprekend de oproep om hun zonen zo min mogelijk te laten verzuimen. Voor het zedelijk en lichamelijk welzijn werd gewaakt: ‘alleen doch onder opzigt slapen’, schreef Westbroek.

85.[G.H. Westbroek] *Verzameling van opstellen ter vertaling in het Hoogduitsch uit hoogduitsche schrijvers getrokken en bestemd voor de hoogste klasse van BIJZONDERE Scholen en Instituten alsmede voor Privaat Oefening en Eigene Oefening*, door G.H. Westbroek, instituteur te Schoonhoven, eerste druk 1854, tweede druk 1866, derde druk 1878; in gotische letters: [G.H. Westbroek], *Handbuch für Lehrer und Selbstüber beim Gebrauch der Sammlung von Aufgaben zur Uebersetzung in's Deutsch* von G.H. Westbroek, Zweite Auflage 1869; Westbroek, *Verzameling* 22, no.15: *Jupiter en het paard*; *Handbuch*, 17, no 15 *Zeus und das Pferd*; vgl. G.E. Lessing, *Gesammelte Werke in zehn Banden* (Berlin 1954) I, 261-262: *Zeus und das Pferd* (uit *Fabeln und Erzählungen*).

86.Johannes, *Dit moet u niet onverschillig wezen*, 64,65, van Shakespeare tot Schiller en Victor Hugo

87.Catalogus van het niet fotografisch beeldmateriaal inclusief handgetekende en beeldkaarten van de Krimpenwaard, A 54, tekening van de voorzijde van het Doelenhuis aan het Doelenplein te Schoonhoven waarin aan de binnenzijde voorgedrukt een brochure over de kostschool. SAMH, Schoonhoven NA, Documentatieverzameling P.E.Holst, met de hand geschreven, gedateerd januari 1847.

88.SAMH, Schoonhoven NA, Documentatieverzameling P.E. Holst, citaat uit de brochure ‘aangezien ondergetekende verplicht is hiertoe een gegradueerd persoon als privaat docent te engageren’.

Inlichtingen konden de ouders inwinnen bij de meest vooraanstaande kostschoolhouder uit die tijd, dr De Raadt op Noortheij. Deze kostschool telde aan het begin van de jaren vijftig ook kroonprins Willem onder zijn leerlingen.⁸⁹ Westbroeks voorganger Collewijn werkte daar in de jaren twintig, maar in het archief Noortheij was geen melding van de naam Westbroek. Wellicht had Westbroek de school vanuit Den Haag bezocht, zodat hij in de prospectus kon opmerken dat De Raadt 'een welwillende vriendschap betoonde'.⁹⁰ Het is mogelijk dat Westbroek zijn idee voor het leerboek Duits ontleende aan het lesmateriaal op Noortheij. *Opstellen ter vertaling in het Hoogduits voor de leerlingen van Noortheij* vertoonde eenzelfde opzet als het leerboek van Westbroek.⁹¹

De inhoud van het onderwijs van 1846 tot 1860

Gedurende het onderwijzerschap van Westbroek veranderde de inhoud van het onderwijs. In de instructie van 1827 kwam inhoudelijk alleen het zingen aan de orde. En een jaar na de komst van Collewijn maakte in 1837 alleen artikel 3 een vakinhoudelijke melding, die echter alleen het onderwijs aan leerlingen op de Franse school betrof:

Het onderwijs zal zich uitstrekken tot de Nederduitse, Franse, Engelse en Hoogduitse talen; het kunstmatig lezen, schrijven en stellen; de reken-, stel-, meet-, natuur-, aardrijks-, zede-, en fabelkunde: de algemene en vaderlandse geschiedenis; de natuurlijke historie; het Italiaans boekhouden; en verder tot alles wat tot eene beschaafde opvoeding behoorde.⁹²

Twee jaar na de komst van Westbroek bracht de schoolverordening van 1848 verfijning. Daarin stond ook de vakinhoud van de Hollandse School beschreven, die naast lezen, schrijven, rekenen en zingen, met de letterkast werkte en 'verstandsoefeningen' hield.⁹³ In de hoogste klas kreeg de leerling verder nog aardrijkskunde, vaderlandse geschiedenis, de grondslagen van de Hollandse taal en het stellen van brieven en rekeningen. Voor de Franse school gold dezelfde inhoud als in 1837. Voor de meisjes was er echter een kleine aanpassing. Het voor meisjes waarschijnlijk te moeilijk geachte 'stelkunde' werd vervangen door het vak 'vrouwelijke handwerken'.

Kwaliteitseisen onderwijzend personeel

De Hollandse en de Franse school moesten in drie klassen zijn verdeeld. Deze drie klassen zaten in twee lokalen. 'In elke klas moest een lijst worden opgehangen tot richtsnoer van het onderwijs'. De werkzaamheden van het onderwijzend personeel waren geregeld door de schoolopziener en de CVT. Nieuwe boeken bijvoorbeeld mochten pas worden ingevoerd na goedkeuring van deze twee instanties. De onderwijzer of onderwijzeres moest gedurende de schooltijd altijd aanwezig zijn. Slechts voor buitengewone omstandigheden zou de CVT na aanvraag verlof kunnen geven. Het aantal ondermeesters moest voldoende zijn om de klas draaiende te houden. De CVT wilde slechts diegenen voor de klas 'die van goed gedrag en bovendien bekwaam waren volgens het schoolreglement ... van Zuid Holland'. De school-

---

89.K. de Clerck en L. Troch, *De opvoeding van een prins van Oranje in het midden van de 19e eeuw* (Den Haag 1979) 24-59.

90.NA, Inv. 3.22.14: Archief Noortheij 187: Johannes Kollwijn 1824, f 12,50 per trimester, 1825, 1 febr f 20, nov. 1826, met 1 mei, f 37,50; 1827, 1 febr f 87,50 26 juni vertrekt; in een adresboekje van 1858 zat een los blaadje met de aantekening Collewijn-Wed.- J., geb. Sikkel van Wijk te Schoonhoven, 8 sept.; drie heren die zich voor de weduwe van J.Collewijn interesseren zijn de Belleville te Schoonhoven, C. van Koetsveld te 's-Gravenhage en G.E.W. Blommerts te Zaltbommel.

91.NA, Archief Noortheij 518: *Opstellen ter vertaling in het hoogduits voor de leerlingen van Noortheij*, Tweede Cursus, 1853.

92.NS 6, 26 juli 1836; hetzelfde curriculum wordt genoemd in de brochure over de kostschool tijdens Westbroek.

93.Van Kalveen, *Onderwijs te Amersfoort*, 77.

opziener moest bewijsstukken van leeftijd, onderwijzersrang en getuigschriften van het onderwijzend personeel ter inzage krijgen.⁹⁴

Kosten en duur van het onderwijs in de jaren '30 en '40 van de negentiende eeuw

De verschillen tussen de schoolgelden waren minimaal. Het dagonderwijs aan de Nederduitse school kostte tien cent per week. Extra schrijfmateriaal kostte de leerling vijf cent. Het avondonderwijs bedroeg vijftien cent per week, vuur, licht en schrijfmateriaal inbegrepen. Tot acht jaar oud betaalde de leerling zestien gulden aan de Franse school, en daarna achtentwintig met nog eens vier gulden daarbij voor vuur, licht en schrijfmateriaal. Na je achtste jaar kreeg je ook 's avonds les, zodat het logisch was dat je dan wat meer betaalde. Vanaf 1837 was het mogelijk alleen de Franse avondschool te bezoeken voor twintig gulden per jaar, vuur en licht inbegrepen.⁹⁵ Veertien dagen niet betalen bij de Nederduitse of vier maanden bij de Franse school kon tot ontzegging van het onderwijs leiden.

De CVT bepaalde welke kinderen recht hadden op gratis onderwijs. Vanaf 1837 mocht dat aantal niet boven de twintig komen en werd voor de gratis leerlingen aan boeken en schrijfmateriaal vijftig gulden besteed.⁹⁶ Schooluren werden niet gemeld. De vakanties wel: tweemaal, na het Pinksterfeest veertien dagen en gedurende de kermis acht dagen. Van een vrije woensdagmiddag was pas na 1837 sprake. Voor de Franse school golden andere vakanties. In de zomer twee of drie weken. Kostleerlingen hadden een langere zomervakantie wisselend zes weken of vier weken.⁹⁷

De jaren '50 van de negentiende eeuw

De controle op de inhoud van het onderwijs en op het onderwijzend personeel nam eind jaren veertig toe. De schoolverordening werd preciezer. De kinderen op de Hollandse en Franse school moesten vanaf die tijd van negen tot twaalf en van twee tot vier aanwezig zijn. 's Avonds kon een kind ook nog van vijf tot zeven naar school. De meisjesschool werkte van negen tot twaalf uur en van drie tot zes uur. Indien de CVT het goedkeurde, mocht het onderwijs in de winter een uur worden vervroegd. Over het schoolgeld voor gratis en betalende kinderen hadden de gemeente, de CVT en Westbroek elk hun eigen visie. De CVT rekende voor het dagonderwijs voor de laagste klas op de Hollandse school vijf cent, voor de middelste tien cent en voor de hoogste twintig cent per week. De avondschool was vijftien cent en vroeg daarbij vijf cent voor schoolmateriaal.⁹⁸

Nadat Westbroek in augustus 1847 had geklaagd over de schoolgeldheffing, werden de tarieven bijgesteld. Terzelfdertijd bracht Westbroek ter sprake dat hij een gewenste nieuwe verbeterde schrijfmethode niet kon financieren.⁹⁹ Voor alle schrijvende leerlingen wilde hij een toeslag van een stuiver meer, CVT en raad waren het na enige aarzeling eens met de nieuwe voorstellen van Westbroek.¹⁰⁰

94.NS 7, 12 oktober 1848.

95.Notulen CVT 59, 5 september 1843: Collewijn doet een aanvraag voor een tweede avondschool; maandag, dinsdag, donderdag, vrijdag van 7 tot 9, mag per oktober beginnen.

96.Notulen CVT 51, 21 april 1840: De NH-diaconie, het Algemeen Armbestuur en R.C.Armbestuur gaven namen van 19 jongens en meisjes.

97.Notulen CVT 42, 8 juli 1837: kostleerlingen 6 weken, Franse school 3 weken; 53, 24 juni 1840: Franse school 14 dagen, kostleerlingen 4 weken; 59, 30 juni 1843: Franse kostleerlingen op 10 juli, dagleerlingen 7 augustus, weer beginnen 21 augustus; toestemming voor de vakanties moet door CVT worden gegeven.

98.Notulen CVT 76, 5 december 1846.

99.Eule, *Mit Stift und Feder*, 103; wellicht ging Westbroek op de stalen pen over; in de jaren dertig van de negentiende eeuw ontwikkelden Mason, Perry en Wise in Engeland de stalen pen.

100.Notulen CVT 82, 18 augustus 1847; NS 7, 1 september 1847.

De Hollandse school kostte voortaan voor de laagste klasse tien cent, voor de middelste vijftien cent, voor de hoogste vijf en twintig cent. Het avondonderwijs kostte nog steeds vijftien cent. De afrekening aan de Franse school vond per kwartaal plaats. De tarieven waren beneden acht jaar vijf gulden, boven die leeftijd acht gulden. Elk ingetreden kwartaal moest volledig worden betaald. Langdurige ziekte of verhuizing van het gezin aan het begin van een kwartaal deed veel ouders om ontheffing vragen. Voor meisjes kostte het onderwijs aan de Franse school drie gulden per maand. Dat moest vooraf worden betaald, anders volgde er geen toelating.¹⁰¹

De school van Westbroek omvatte behalve de Franse en de Hollandse school nog de kosteloze school die ook in drie klassen was opgedeeld. Van een armenschool wilde men niet spreken, de kinderen van het gratis onderwijs zaten wel in een apart lokaal.¹⁰² Het aantal gratis leerlingen schommelde rondom de zestig.¹⁰³ Westbroek had in het begin van zijn loopbaan geklaagd dat hij vierhonderd gulden toelagde op het kosteloos onderwijs.¹⁰⁴ In 1852 verhoogde de gemeente de maximale vergoeding tot tweehonderdvijftig gulden inclusief het jaarsalaris van honderd gulden; daarnaast moest Westbroek, zoals eerder vermeld, het jaarsalaris van de onderwijzer van de gratis leerlingen betalen.

Eind 1852 voerde Westbroek onderwijskundige argumenten aan om het afgesloten gedeelte voor de armen van de school op te heffen. Wat hem betreft bestond de afscheiding van de arme leerlingen uit plaatsing aan afzonderlijke tafels. De schoolopziener vond het gunstig voor het onderwijs dat de zeer jonge kinderen voortaan wat verder afzaten van de verder gevorderde leerlingen. De CVT gaf toestemming voor de veranderingen, maar bepaalde wel dat de armen afgescheiden van de anderen moesten zitten.¹⁰⁵

Westbroek behoefde nu één lokaal minder te controleren. Een andere onderwijzer kon zich na deze maatregel op de allerjongsten concentreren. Met het voorstel om de apartheid van gratis leerlingen op te heffen toonde Westbroek aan dat hij niet bang was initiatief te nemen en dat hij goed met de beperkte middelen kon omgaan.

Deelname aan het onderwijs van 1846 tot 1860

Schoolgelden vormden een aanvulling op het salaris van de stadsonderwijzer. Daardoor kon de stad de salarissen laag houden. Het was heel vervelend voor officiële onderwijzers, als er clandestien werd les gegeven. In de jaren dertig trachtten onbevoegden leerlingen aan de stadsschool van Schoonhoven te onttrekken. Collewijn had nogal wat over dat illegaal schoolhouden geklaagd, niet het minst omdat hem dat inkomsten scheelde.

De gouverneur van de provincie en schoolopziener hadden de gemeente geadviseerd om onder leiding van een der illegale onderwijzenden een tussenschool voor jongens boven de zestien op te richten, maar dat kwam er niet van.¹⁰⁶ Waarschijnlijk was het aantal in aanmerking komende jongens te gering en konden bovendien de betrokken gezinnen het benodigde geld niet missen.

Westbroek had in zijn tijd alleen concurrentie van de school van Valk. De CVT was tevreden over het ruimhartige toelatingsbeleid van gratis leerlingen door de gemeente. Door dat ruime

---

101.NS 7, 19 februari 1848.

102.Notulen CVT 92, 30 juni 1849: onder koorgezang werd de CVT bij lokaal gratis onderwijs ontvangen door N. Hooff; later voegde Westbroek zich hierbij.

103.Notulen CVT 105, 8 september 1851: 63 leerlingen; 107,15 juni 1852: 60 leerlingen; 31 augustus 1852: 66 leerlingen.

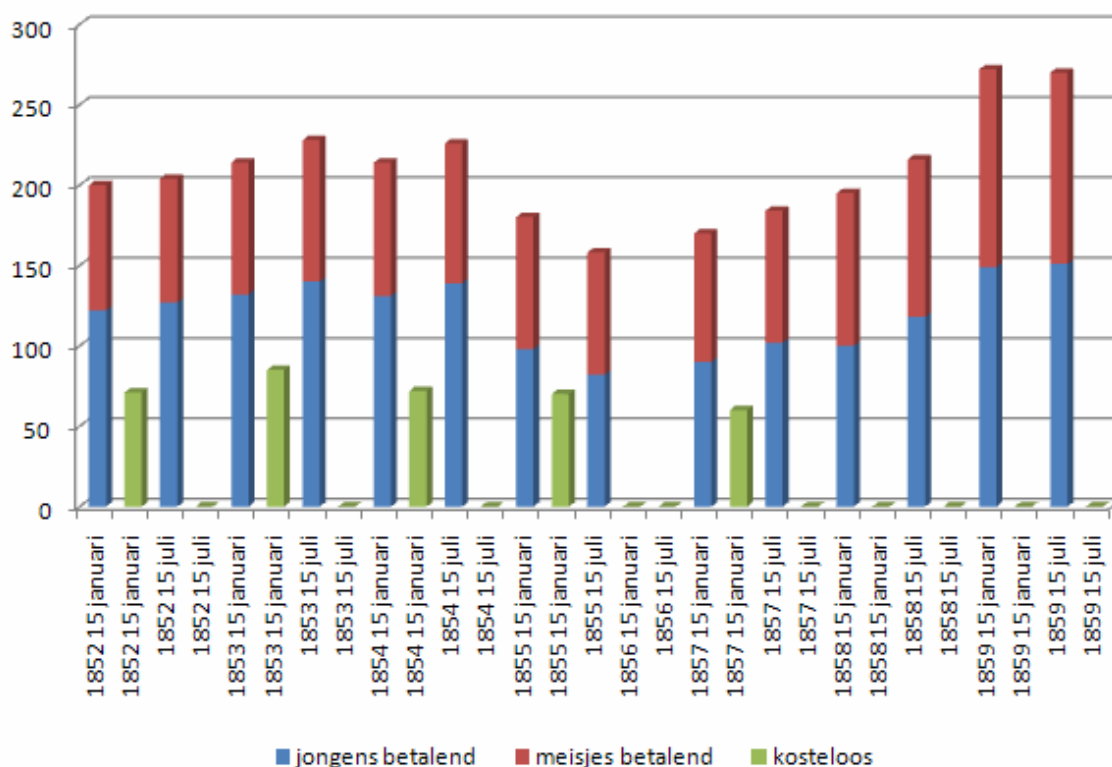
104.Ingekomen stukken 170: Westbroek aan de Raad, 17 juli 1848.

105.Notulen CVT 112, 26 november 1852.

106.Notulen CVT 34, 5 april 1836; 35, 25 april 1836.

toelatingsbeleid stapten veel leerlingen van Valk over naar Westbroek wiens school beter floereerde.¹⁰⁷

Elk jaar vroeg de CVT aan de schoolhoofden een opgave van het aantal leerlingen. Vanaf 1848 probeerde de regering in haar officiële statistiek een nauwkeuriger beeld van het aantal deelnemende leerlingen te krijgen.¹⁰⁸ Vanaf 1852 stonden, evenals in overig Nederland, in het Schoonhovense gemeenteverslag per school het aantal leerlingen op de teldata 15 januari en 15 juli. Met uitzondering van het jaar 1856 zijn van alle types scholen gegevens over deelname beschikbaar. De kort bestaande twee kleine scholen, de dag- en kostschool van mevrouw Groebel en de Israëlitische school kenden gemiddelden van ten hoogste vijftien en 25 leerlingen. Door de nieuwe onderwijswet van 1857 verdween de Israëlitische school en ook mej. Geerling, een onbevoegde opvolger van mevrouw Groebel moest haar school opheffen.¹⁰⁹ De bijzondere school 2^e klasse van Valk telde vrijwel altijd in januari, met rondom de negentig, het hoogste aantal leerlingen. De deelname van jongens lag op Valks school wat hoger dan de deelname van meisjes. De geringe leerlingenafname in de maand juli was wellicht verklaarbaar door seizoenarbeid. Van de school van Westbroek werd soms wel, soms niet het aantal leerlingen opgesplitst per schoolsoort. De CVT meldde eind jaren veertig, begin jaren vijftig de hoogste en de laagste opkomst, het aantal betalende en niet betalende leerlingen.

Deelname jaren '50

Vanaf 1857 kwam er een aparte opgave voor de Franse school en lag het aantal leerlingen op de Hollandse school rond de tweehonderd leerlingen. De Franse school telde tussen de veertig en vijftig leerlingen. Andere deelnamegegevens werden af en toe vermeld. Het Protestants weeshuis, particulieren en armbestuur financierden een gering aantal leerlingen. Kinderziektes

107. Ingekomen stukken 175: CVT aan J. Valk, 28 november 1853.

108. Knippenberg, *Deelname*, 80.

109. Ingekomen stukken 182, no.224: GS van Zuid Holland aan B en W van Schoonhoven, 7 maart 1860; no.235, Staatsraad Commissaris des Konings aan B en W Schoonhoven, 16 maart 1860.

veroorzaakten soms lege lokalen. In november 1857 waren wegens een kinderziekte slechts 74 leerlingen op school. In december steeg het aantal alweer tot 124.

Soms werden de avondschoolen genoemd. Uit de onvolledige gegevens kunnen we voor deze periode concluderen dat de avondschoon bij Westbroek veel minder leerlingen telde dan de avondschoon bij Valk. De getallen lopen uitéén van zes tot dertig leerlingen waaronder weinig meisjes. Ook gingen leerlingen twee maal per week van zeven tot negen naar de winteravond herhalingschool van het Nut. Het Bijbelgenootschap gaf op zondag lessen van twaalf tot één en woensdagavond van zeven tot negen. Het gemeenteverslag gaf voor het Nut en Bijbelschool een hogere deelname dan normaal voor de jaren 1857, 1858 en 1859 aan.¹¹⁰

De gevolgen van artikel 69 van de onderwijswet van 1857

De jaarwedden van alle tijdens het in werking treden dezer wet dienstdoende openbare hoofdonderwijzers en hoofdonderwijzeressen worden, zolang zij hun betrekking bekleeden, in geen geval tot een minder bedrag geregeld, dan hetgeen zij in de laatste vijf jaren, aan gemeld tijdstip voorafgegaan, of voor hen, die korter in dienst zijn geweest, over het kortere tijdvak, in hun betrekking gemiddeld jaarlijks aan inkomen hebben genoten.¹¹¹

Deze tekst maakt duidelijk dat de wet geen nadelige gevolgen voor de bezoldiging van het onderwijzend personeel mocht hebben. Voor Westbroek gold vanaf 1848 dat zijn inkomsten - afgezien van de voordelen uit de kostschool en het vrij wonen - bestonden uit een jaarwedde van driehonderd gulden, terwijl het gezamenlijk schoolgeld werd geraamd op zeventienhonderd gulden. Zijn vermoedelijk inkomen bedroeg dus in ieder geval meer dan tweeduizend gulden, maar daarvan moesten wel de bezoldiging, kost en inwoning van zijn secondanten worden afgetrokken.¹¹²

Na het aannemen van de onderwijswet die slechts twee rangen, hoofd- en hulponderwijzer kende, stelde de raad een commissie in om de salarissen en de daaruit voortvloeiende pensioenen van hoofd en onderwijzers vast te stellen. Evenals tien jaar geleden draaide het weer om geld maar nu was het salaris en de pensioenbijdrage inzet van het conflict. De gemeente wilde de inkomsten van Westbroek beperken om zo het salaris en de grondslag voor de pensioenbijdrage van het hoofd laag te houden.

Er ontstond hierover een drukke correspondentie tussen GS, B en W, districtsschoolopziener en Westbroek. Tot december 1860 was de oplossing onzeker zodat de onderwijzers aan de Hollandse school zich afvroegen of zij nog wel in functie konden blijven en of er voordelen waren. Westbroek wist geen antwoord op hun vragen. Halverwege december viel de beslissing. Onder het nog te benoemen hoofd (salaris achthonderd plus honderd gulden woningvergoeding) aan de nieuwe lagere school verdienden de twee onderwijzers resp. vierhonderdvijftig en driehonderd gulden. Een salarisverhoging weliswaar met uitzicht op een pensioen maar gezien de kosten van het levensonderhoud geen riantte verhoging. Westbroek kreeg als jaarsalaris vijftienhonderd gulden met vrije woning en tuin en had nu ook nog uitzicht op een goed pensioen. Hij mocht op kosten van de gemeente voor vijfhonderd gulden per jaar een hulponderwijzer aanstellen.

Meteen na het regelen van de salarissen en het splitsen van de school van Westbroek ging de raadscommissie, bijgestaan door een schoolopziener, hoofdonderwijzer Kluitman uit Gouda en Westbroek, aan de slag om een hoofd voor de nieuw ingestelde lagere school. De dagschool daarvan werd altijd aangeduid met OLS 1 en de avondschoon met OLS 2. De ULO van

---

110. Notulen CVT 11, 22 januari 1848; 42, 20 januari 1849; 44, 10 februari 1849; 50, 12 januari 1850; 51, 20 april 1850; 63 13 januari 1852; Ingekomen stukken 176: begroting los stuk, 21 januari 1854; Ingekomen stukken 178: CVT aan B en W, 23 januari 1856; SAMH, Schoonhoven 721: Gemeenteverslagen 1857-1859.

111. Van Hoorn, *Schoolwetgeving*, 352.

112. Ingekomen stukken 170: CVT aan B en W, 22 januari 1848.

Westbroek werd omschreven als OLS 3. Ook luidde de omschrijving vaak 'school eerste soort', 'school tweede soort' (de avondschoon) en 'school derde soort'. Diverse advertenties verschenen, onder meer in het *Haarlems Dagblad*.

Van de 21 sollicitanten werden er acht opgeroepen voor een vergelijkend examen, waarin zij hun kennis en kunde moesten tonen. Vanaf de nieuwe onderwijswet kregen de kandidaten verschillende vragen over alle vakken. Een enkele keer werd de tijdsduur van het examen gemeld, zo weten we uit *De Wekker*, weekblad voor onderwijs en opvoeding, dat in 1859 de kandidaten uit Gouda de hele dag werkten tot 11 uur 's avonds, waarna een schifting volgde.¹¹³ De tweede dag viel de beslissing na praktijk en mondeling-examen. Beknopte examenverslagen met het aantal toegekende punten staan vaak in raadsnotulen. In Bergambacht zijn de opgaven en uitwerking van het vergelijkend examen in het archief opgeslagen.¹¹⁴

Dat examen omvatte een schriftelijke bewerking van een opvoedkundig onderwerp, rekenkundige voorstellen, enige opgaven betreffende de aardrijkskunde en de theorie van het zingen, waarna zij zich een half uur aan schoonschrift wijdden; vervolgens lazen zij Nederlands proza en poëzie. Dan volgde een mondeling examen over de Nederlandse taal, de algemene en vaderlandse geschiedenis - mede in verband met de aardrijkskunde - en kennis der natuur. Tussen vijf en zes uur in de namiddag werd het werk gestaakt waarna de sollicitanten om zes uur tot twee keer toe een proeve van bekwaamheid mochten afleggen in lesgeven aan een twintigtal leerlingen van de hoogste klas der lagere school. Zij konden kiezen uit de volgende onderwerpen: cijferkunst, vormleer, kennis der natuur, geschiedenis en zedekunde. Ook werden de kandidaten nog onderzocht in de kennis van de theorie der cijferkunst en in de praktische bekwaamheid van het zingen, wat twee uur in beslag nam. Na complimenten aan de kandidaten voor hun inzet - het examen was zeker een uitputtingslag -, stelde de benoemingscommissie met een puntensysteem vast, welke sollicitant het meest geschikt was.

Na nog wat nadere inlichtingen te hebben ingewonnen, volgde op 27 december 1860 de beslissing dat Johannes Leusden, die het vergelijkend examen ruimschoots als beste had doorstaan, op 14 januari 1861 zijn werkzaamheden in Schoonhoven kon beginnen.¹¹⁵ Leusden was afkomstig uit Utrecht en had in 1846 als zestienjarige kwekeling de vierde rang behaald. Twee jaar daarna volgde de derde rang en in 1852 bereikte hij op twee en twintigjarige leeftijd de tweede rang.¹¹⁶ In het halen van de vereiste rangen was hij dus even snel geweest als zijn nieuwe collega Westbroek. Alleen als hoofd, hij was dertig jaar toen hij benoemd werd, begon hij later.

Conclusie

In de gemeenteverslagen van Schoonhoven stond vanaf het jaar 1838 tot het jaar 1846: 'onderwijs zeer wel gesteld'. De voorganger van Westbroek, Collewijn, werd dus zeer gewaardeerd. Met de komst van Westbroek kwam er wat meer variatie in de verslaggeving. In 1846 was het met 'de scholen zeer wel gesteld'. In 1847, een half jaar na het aantreden van Westbroek, meldde de gemeente in het verslag de loskoppeling van het onderwijs van het armwezen. In de voorgaande periode was beschreven hoe B en W Westbroek hadden opgezaald met de uitbreiding van het onderwijs aan de armen, wat Westbroek wel moest accepteren. Het College van B en W was zeer tevreden over de onderwijzer; de CVT was ondanks het conflict met Westbroek over de zondagsschool in elk geval vol belangstelling voor diens functioneren.

113.*De Wekker*, 17 maart 1859.

114.BA, inv. 906, vergelijkend hoofd-examen, inv. 907, proces-verbaal van het examen

115.NS 10, 21 december, 27 december 1860.

116.*Nieuwe Bijdragen* (1846) 635; (1848) 528; (1852) 677.

De jaren gingen zonder problemen voorbij en goed onderwijs bleef onder Westbroek gewaarborgd. In 1852 bijvoorbeeld heette de Franse school in het gemeenteverslag uitmuntend. Ook de Hollandse school stond er op het schoollokaal na beter voor en in 1853 werden daarom schotten in het lokaal aangebracht, de oplossing voor dit soort problemen tot in de twintigste eeuw.

In 1853 was de kostschool bloeiend: drie jongelingen waren afgeleverd aan de KMA en twee werden geplaatst bij ander buitengewoon vervolgonderwijs. Van die twee had één zelfs nog niet eens de officiële toelatingsleeftijd. Er was dus veel goeds onder Westbroek tot stand gekomen, al haalde het onderwijs volgens de gemeenteverslagen niet het niveau van dat in gemeenten als Gouda en Gorinchem.

Het ging evenwel zo goed met de kostschool dat daar zelfs sommige jaren Grieks en Latijn werd gegeven. Zodra het onderwijs op de meisjeskostschool wegviel, stond Westbroek klaar om buiten schooltijd de meisjes in de Doelen op te vangen. Hij toonde zich bekwaam en bevlogen. Kortom, Westbroek mocht zich verheugen in het feit dat de meeste van zijn leerlingen voor hun examens aan verschillende rijksinrichtingen slaagden.¹¹⁷

Na de turbulente beginjaren speelden tussen Westbroek, CVT en de gemeente geen echt grote conflicten. De diverse bezoeken aan de scholen verliepen goed en toen vanaf 1857 de consequenties van de nieuwe onderwijswet zichtbaar werden, hief de CVT zichzelf op. Conform de nieuwe regeling werd er een raadscommissie ingesteld om de gevolgen van de wet in de dagelijkse gang van zaken in een school als die van Westbroek uit te werken. In de overgangsjaren na 1857 wist Westbroek zijn positie onderwijsinhoudelijk te verstevigen. In het nieuwe examensysteem volgens de onderwijswet van 1857 haalde hij een aantekening voor wiskunde voor het uitgebreid lager onderwijs.¹¹⁸ Vanaf dat moment was hij ook nog bevoegd om les te geven in wiskunde en bij ziekte van het personeel was hij overal inzetbaar. De gemeente kon met de beide goed geschoolde hoofden, Westbroek en de nieuwe man Leusden, zonder probleem borg staan voor de inhoud en de kwaliteit van het onderwijs.

117.SAMH, Schoonhoven 721: Gemeenteverslagen 1836-1859.

118.*Nieuwe Bijdragen* (1859) 536.